

John Heartfield, «Όπου υπάρχει κεφάλαιο, δεν μπορεί να υπάρξει ειρήνη» (1932)

Ο πόλεμος και η κρίση

Αντίθεση και Σύντροφοι

Οικονομική κρίση: στασιμοπληθωρισμός και αύξηση του χρέους

Η «Μεγάλη Ύφεση» που ακολούθησε τη χρηματοπιστωτική κατάρρευση του 2008 αντιμετωπίστηκε από τις κεντρικές τράπεζες των ΗΠΑ και της Αγγλίας με τη μείωση των επιτοκίων και με τα προγράμματα της λεγόμενης «ποσοτικής χαλάρωσης» που εφάρμοσαν.¹ Διοχετεύθηκαν τεράστιες ποσότητες χρήματος στην αγορά για τη στήριξη τις καπιταλιστικής συσσώρευσης με αποτέλεσμα την αύξηση κάθε μορφής χρέους σε παγκόσμιο επίπεδο ως ποσοστού του παγκόσμιου ΑΕΠ: αύξηση του κρατικού χρέους, του εταιρικού χρέους και του χρέους των νοικοκυριών.² Ταυτόχρονα, δεν

υπήρξε πραγματική υπέρβαση τις υπερ-συσσώρευσης κεφαλαίου δεδομένου ότι το παγκόσμιο ποσοστό των επενδύσεων δεν επανήλθε στα επίπεδα πριν από το 2008 – αντιθέτως, οι ρυθμοί επένδυσης παγίου κεφαλαίου δεν ήταν ποτέ τόσο χαμηλοί όσο μέσα στη δεκαετία του 2010: στις ΗΠΑ ο ετήσιος ρυθμός ανήλθε σε περίπου 2% και στην ευρωζώνη σε περίπου 1%.³ Η άρνηση επενδύσεων στην καπιταλιστική παραγωγή από την πλευρά των καπιταλιστών οφείλεται στη χαμηλή τους κερδοφορία έναντι των κερδοσκοπικών τοποθετήσεων στη χρηματιστηριακή αγορά και την αγορά γης, τις κατεξοχήν μορφές «πλασματικού κεφαλαίου».⁴ Το χαμηλό ποσοστό κέρδους

παρόν τεύχος, το παγκόσμιο χρέος αυξήθηκε πάνω από τρεις φορές από το 2000 και 71% από το 2008.

1. Στην Ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ακολούθησε αρχικά διαφορετική πολιτική αυξάνοντας τα επιτόκια το 2008 και το 2011. Λόγω της ύφεσης που πυροδοτήθηκε και της επιδείνωσης της κρίσης του δημόσιου χρέους στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου –και αφού πρώτα είχε εξασφαλιστεί η επιβολή προγραμμάτων λιτότητας σε αυτές τις χώρες– σταδιακά ανέκρουσε πρύμναν αρχικά με την κάθετη μείωση των επιτοκίων από το 2012 μέχρι το 2013 και, στη συνέχεια, με την εισαγωγή των προγραμμάτων «ποσοτικής χαλάρωσης» PSPP και CSPP για την αγορά κρατικών και εταιρικών ομολόγων.

2. Vitor Gaspar, Paulo Medas, και Roberto Perrelli, «Global Debt Reaches a Record \$226 Trillion», *IMF Blog*, 15 Δεκεμβρίου 2021. Όπως αναφέρει το άρθρο των συντρόφων της ομάδας *Internationalist Perspective* «Μην πολεμάς για τη “χώρα σου”» που δημοσιεύουμε στο

3. Michael Roberts, «Trade wars and class wars», *Michael Roberts Blog*, 16 Ιουνίου 2020. Σ. Τομπάζος, «Πλασματικό κεφάλαιο και ποσοτική χαλάρωση», *commune.org*, 7 Μαρτίου 2021.

4. Τα κάθε είδους χρεόγραφα και τίτλοι ιδιοκτησίας αποτελούν πλασματικό κεφάλαιο επειδή αποτελούν απλώς μια απαίτηση επί της μελλοντικής υπεραξίας. Ακόμα κι αν το χρηματικό ποσό που καταβάλλεται λ.χ. από τους μετόχους μιας επιχείρησης χρησιμοποιηθεί για την αγορά πρώτων υλών, μηχανημάτων και εργασιακής δύναμης, αν δηλαδή **χρησιμοποιηθεί** ως κεφάλαιο στην επιχείρηση αυτή, το κεφάλαιο αυτό δεν υπάρχει δύο φορές, μια φορά ως αξία των τίτλων ιδιοκτησίας και μια δεύτερη φορά με τη μορφή των μηχανημάτων, των μισθών κ.λπ. Συνεπώς, με τον σχηματισμό του πλασματικού κεφαλαίου, το κεφάλαιο φαίνεται να διπλασιάζ-

στην παραγωγή οφείλεται με τη σειρά του σε μια σειρά από παράγοντες: στην αύξηση του κόστους του σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου λόγω της καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος, στην αύξηση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου λόγω της αυτοματοποίησης της βιομηχανικής παραγωγής, στην ανεπαρκή αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης λόγω των φραγμών που τίθενται στη μείωση του άμεσου και του κοινωνικού μισθού από τις υφιστάμενες κοινωνικές προσδοκίες και από τις ανάγκες της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και της νομιμοποίησης του καπιταλιστικού κράτους, καθώς και σε μια σειρά από άλλες αιτίες τις οποίες δεν μπορούμε να αναπτύξουμε εδώ.

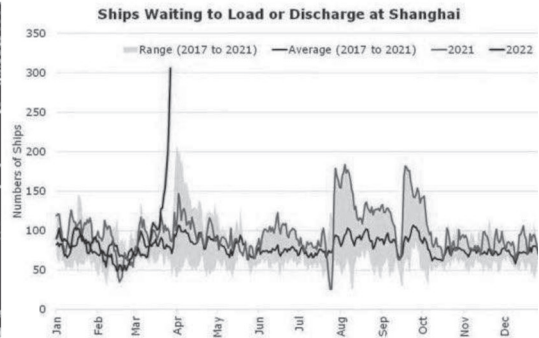
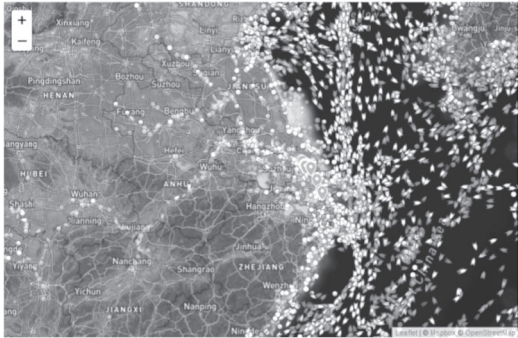
Το ξέσπασμα της πανδημίας του ιού SARS-CoV-2 –που είναι και η ίδια προϊόν του τρόπου με τον οποίο η καπιταλιστική παραγωγή σχετίζεται με τον μη ανθρώπινο κόσμο, δηλαδή προϊόν της καπιταλιστικής λεηλασίας και απαξίωσης της φύσης– προέκυψε συνεπώς σε μια περίοδο που ακόμα και οι πιο δυναμικές οικονομίες αγκομαχούσαν για να ξεφύγουν από την παρατεταμένη οικονομική *στασιμότητα* και τους υπερβολικά χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Μπροστά στην άγνωστη ακόμη έκταση του κινδύνου που επεφύλασσε ο ιός στην καπιταλιστική κοινωνική αναπαραγωγή, οι διαχειριστές της παγκόσμιας οικονομίας επέλεξαν αρχικά να παγώσουν ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομικής δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένων των διεθνών εφοδιαστικών

ζεται ή και να τριπλασιάζεται πλασματικά, ανάλως με τα διαφορετικά χρεόγραφα τα οποία εγγείρουν απαιτήσεις στην υπεραξία του. Επιπλέον, η αγοραία αξία των εν λόγω περιουσιακών στοιχείων μπορεί να αυξηθεί και να διογκωθεί τεχνητά, ώστε να χάσει κάθε σχέση με το κεφάλαιο που χρησιμοποιείται πραγματικά στην παραγωγή όπως π.χ. συνέβη λόγω της πολιτικής της ποσοτικής χαλάρωσης.

αλυσίδων. Η βαθιά ύφεση που δημιουργήθηκε και η απειλή της κατάρρευσης αντιμετώπιστηκαν ξανά με τη διοχέτευση στην παγκόσμια οικονομία ακόμα πιο τεράστιων ποσοτήτων χρήματος αφενός μέσω της σπένδινγκ και της διεύρυνσης της ποσοτικής χαλάρωσης από την πλευρά των κεντρικών τραπεζών και, αφετέρου, μέσω κρατικών (και στην περίπτωση της ΕΕ κοινοτικών) επιχορηγήσεων, κατά κύριο λόγο προς τις επιχειρήσεις και δευτερευόντως προς τους εργαζόμενους.

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα εν λόγω μέτρα στήριξης της οικονομίας δεν θα μπορούσαν να αντιστρέψουν τα βαθύτερα προβλήματα κερδοφορίας και διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως άλλωστε δεν το έκαναν τη δεκαετία που ακολούθησε το 2008. Η μορφή που έλαβε η κρίση αυτή τη φορά μετά τη βραχεία ανάκαμψη του 2021 ήταν η αύξηση των τιμών βασικών εμπορευμάτων και συνολικά του πληθωρισμού σε συνδυασμό με τάσεις οικονομικής στασιμότητας, το φαινόμενο δηλαδή του *στασιμοπληθωρισμού*. Ο πληθωρισμός δεν πρόεκυψε επειδή τάχα δημιουργήθηκε σπείρα μισθών και τιμών. Οι μισθοί έχουν μείνει σχεδόν στάσιμοι ακόμα και σε ονομαστικές τιμές στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αντιθέτως, η αύξηση στις τιμές των καταναλωτικών αγαθών φαίνεται να οφείλεται στην αύξηση των περιθωρίων κέρδους επί του κόστους (mark ups) από την πλευρά των καπιταλιστών για να διατηρήσουν την κερδοφορία τους.

Αυτή η αύξηση του κόστους και των τιμών προέκυψε αρχικά διότι η παγκόσμια παραγωγή και διανομή δεν προσαρμόστηκε στην απότομη αύξηση των δαπανών για διαρκή αγαθά από το 2021 και μετά. Παρότι η προμήθεια *πρώτων υλών* και η ναυτιλία ανέκαμψαν γρήγορα στα απαιτούμενα επίπεδα προσφοράς, τα προβλήματα προ-

Εικόνα 1. Στον αριστερό χάρτη εμφανίζονται τα πλοία που περιμένουν να δέσουν στο λιμάνι της Σαγκάης. Στο δεξιό διάγραμμα η κατακόρυφη γραμμή δείχνει τον αριθμό των πλοίων που περιμένουν να φορτώσουν/εκφορτώσουν μετά τον Ιανουάριο του 2022 και την εκθετική αύξηση του στα τέλη Μαρτίου, όταν εφαρμόστηκε νέο λοκντάουν στη Σαγκάη.

σφοδρά παρέμειναν αφενός διότι οι ενέσεις χρήματος από την πλευρά των κεντρικών τραπεζών και των κρατών δεν μετατράπηκαν επαρκώς σε επενδύσεις στην παραγωγή και αφετέρου λόγω της μακροχρόνιας τάσης προς τη μείωση των στοκ, με στόχο τη μείωση του κόστους του σταθερού κεφαλαίου, που κατέστησε τις εφοδιαστικές αλυσίδες πιο ευάλωτες στις διαταραχές. Επιπλέον, ο φόβος των ελλείψεων οδήγησε σε κερδοσκοπικές πρακτικές απόσυρσης και απόκρυψης πρώτων υλών από την αγορά.⁵ Στην αύξηση των τιμών έχει παίξει μεγάλο ρόλο η αλματώδης αύξηση της τιμής της ενέργειας ακόμα και πριν τον πόλεμο στην Ουκρανία, ενώ η συνεχιζόμενη πολιτική zero-covid στην Κίνα και το λοκντάουν στη Σαγκάη έχει δημιουργήσει ένα νέο τρομακτικό μπλοκάρισμα της παγκόσμιας εφοδιαστικής αλυσίδας.

5. United Nations Conference on Trade and Development, «Tapering in a Time of Conflict», *Trade and Development Report Update*, Μάρτιος 2022. Οι εμπλοκές και οι ελλείψεις επιβαρύνθηκαν επίσης από θέματα *ζήτησης*, συγκεκριμένα την αλλαγή του μεριδίου μεταξύ υπηρεσιών και αγαθών. Η ζήτηση για αγαθά αυξήθηκε υπέρμετρα (λ.χ. υπολογιστές) ενώ η παραγωγή π.χ. ημιαγωγών παρέμεινε σταθερή, μη δυνάμενη να ανταποκριθεί στην αύξηση της ζήτησης.

Γενικότερα, ο πληθωρισμός είναι η κατάσταση όπου το χρηματικό εισόδημα αυξάνεται ταχύτερα από το πραγματικό εισόδημα, δηλαδή όπου υπάρχει πάρα πολύ χρήμα σε σχέση με τα διαθέσιμα αγαθά. Η ένεση χρήματος δεν μπορεί να αυξήσει αυτόματα την προσφορά. Η προσφορά μπορεί να αυξηθεί μόνο με την επιπλέον παραγωγή και γι' αυτό δεν εξαρτάται κατ' ουσίαν από την ποσότητα χρήματος αλλά από την *κερδοφορία του κεφαλαίου*.⁶ Το κράτος επιχειρεί μέσω της δημιουργίας χρήματος από την κεντρική τράπεζα να προωθήσει τις επενδύσεις μέσω του δανεισμού των επιχειρήσεων. Αυτό προϋποθέτει όμως ικανοποιητική κερδοφορία. Συνεπώς, αν η ένεση χρήματος δεν οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγής μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της τιμής των διαθέσιμων εμπορευμάτων.

Αυτό συνέβη το 1923 στη Γερμανία όταν η κυβέρνηση τύπωσε χρήμα για να αντιμετωπίσει την κρίση χρέους που επέ-

6. Πάουλ Μάτικ, *Μαρξ και Κέννς*, Οδυσσέας, 1978 και Anwar Shaikh, Thanassis Maniatis και Nikos Petralias, «Explaining Inflation and Unemployment: An Alternative to Neoliberal Economic Theory», Συλλογικό (επιμ. Ανδριάνα Βλάχου) *Contemporary Economic Theory: Radical Critiques of Neoliberalism*, Springer, 1999, σ. 89-112.

φεραν οι πολεμικές αποζημιώσεις, οι οποίες προβλέπονταν από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Παρότι τα τελευταία 15 χρόνια υπάρχει μια κολοσσιαία αύξηση στην ποσότητα χρήματος, δεν είχε σημειωθεί μέχρι πέρυσι μια αντίστοιχη με το 1923 αύξηση τιμών. Αντιθέτως, το «πρόβλημα» ήταν η ασθενική ανάπτυξη και ο αποπληθωρισμός. Ο λόγος εν συντομία ήταν ο εξής: η αύξηση της ποσότητας χρήματος δεν κατευθύνθηκε, όπως είπαμε, σε επενδύσεις στην παραγωγή αλλά παρείχε ρευστότητα στις επιχειρήσεις και τις τράπεζες για την αποπληρωμή δανείων, καθώς και για την αύξηση της τιμής των μετοχών και των μερισμάτων μέσω επαναγορών (buybacks). Τα λεφτά που τυπώθηκαν δεν πήγαν στους εργαζόμενους και το διαθέσιμο ονομαστικό εισόδημα των καταναλωτών δεν αυξήθηκε.

Μέχρι ενός σημείου ο πληθωρισμός μπορεί να είναι επιθυμητός από το κεφάλαιο σε περιόδους κρίσης, δεδομένου ότι οι μισθοί αργούν συνήθως να ακολουθήσουν την αύξηση των τιμών των άλλων εμπορευμάτων με αποτέλεσμα τη στήριξη της κερδοφορίας των επιχειρήσεων. Αποτελεί επομένως μεταφορά εισοδήματος από τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού προς τις μεγάλες επιχειρήσεις. Όμως, ο καλπάζων πληθωρισμός καταστρέφει την εμπιστοσύνη στο νόμισμα και ζημιώνει τους ραντιέριδες και τους αποταμιευτές, δηλαδή μια μεγάλη μερίδα της καπιταλιστικής τάξης. Η νομισματική αστάθεια μπορεί να προκαλέσει απόκρυψη αγαθών από την αγορά, ανεξέλεγκτη σπείρα τιμών και μισθών και τελικά κατάρρευση κάθε οικονομικής δραστηριότητας. Επιπλέον, ο καλπάζων πληθωρισμός μπορεί να οδηγήσει και στο ξέσπασμα ταξικών αγώνων, καθώς οι εργαζόμενοι αναμένουν μια αντιστοιχία μεταξύ μισθών και τιμών στη βάση της δεδομένης αξίας της εργασιακής δύναμης. Αυτό συμ-

βαίνει αυτή τη στιγμή σε αρκετές χώρες σε όλο τον κόσμο.

Γι' αυτούς τους λόγους, το κράτος παρεμβαίνει για να ελέγξει τον πληθωρισμό με άμεσες ή έμμεσες μεθόδους. Άμεση μέθοδος είναι η επιβολή διατίμησης στα αγαθά, όπως τα πλαφόν που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα στη χονδρική τιμή της ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς η εκτίναξη της τιμής της δεν απειλεί μόνο το εισόδημα της εργατικής τάξης αλλά και τη λειτουργία των καπιταλιστικών επιχειρήσεων συνολικά.⁷ Έμμεση μέθοδος είναι η αύξηση των επιτοκίων και η μείωση των κρατικών δαπανών προκειμένου να δημιουργηθεί ύφεση. Τόσο οι πληθωριστικές όσο και οι αποπληθωριστικές πολιτικές επιχειρούν να μετακυλίσουν το κόστος της κρίσης στις πλάτες του προλεταριάτου. Την ιστορική περίοδο που διανύουμε, η επιβολή διατίμησης θεωρείται γενικά απαράδεκτη παρέμβαση του κράτους στην αγορά και συμβαίνει μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ως εκ τούτου, η βασική μέθοδος που ακολουθείται είναι η αύξηση των επιτοκίων.

Όπως σημειώνει η έκθεση του UNCTAD,⁸ τα προγράμματα στήριξης της οικονομίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας δίνουν αυτή την περίοδο τη θέση τους σε νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές λιτότητας: από τη μια πλευρά, οι κεντρικές τράπεζες αυξάνουν τα επιτόκια και πωλούν

7. (σ.τ.σ.) Το κείμενο αυτό είχε γραφτεί τον Ιούνιο. Σήμερα όπως φάνηκε η επιβολή πλαφόν στην αγορά επόμενης ημέρας και η αναστολή της ρήτρας αναπροσαρμογής δεν οδήγησαν σε καμία μείωση της λιανικής τιμής. Αυτό που συνέβη ήταν ότι τα κέρδη των εταιρειών παρέμειναν υψηλά με ένα υπερβάλλον κομμάτι τους να παρακρατείται από το κράτος και να επιστρέφει μόνο εν μέρει στους καταναλωτές με την επιδότηση της κατανάλωσης.

8. United Nations Conference on Trade and Development, *ό.π.*

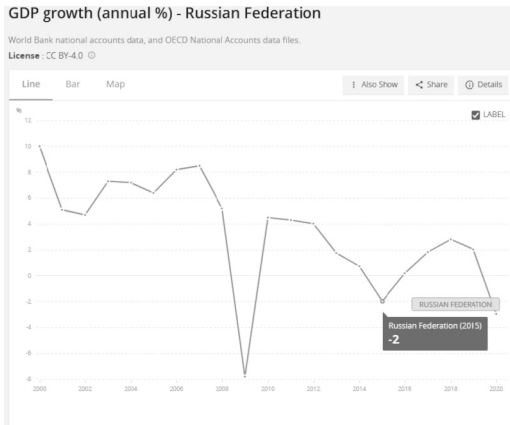
περιουσιακά στοιχεία που απέκτησαν κατά την περίοδο της ποσοτικής χαλάρωσης· από την άλλη, οι κυβερνήσεις κινούνται προς τη μείωση των ελλειμμάτων μέσω της αύξησης των φόρων και της μείωσης των δαπανών. Τα υψηλά επιτόκια μειώνουν το πραγματικό εισόδημα όσων έχουν υποθήκες με κυμαινόμενο επιτόκιο και αυξάνουν το κόστος δανεισμού για τις επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα τη μείωση της κατανάλωσης και των επενδύσεων. Τα κράτη κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση καθώς ο πληθωρισμός και η νομισματική αστάθεια επιδεινώθηκαν μετά την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία. Το αποτέλεσμα θα είναι η μείωση του ρυθμού ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Δεδομένων των αυξημένων επιπέδων χρέους λόγω της πανδημίας, είναι σίγουρο το ξέσπασμα χρεοκοπιών σε μια σειρά από «αναπτυσσόμενες» χώρες και η επιβολή προγραμμάτων λιτότητας. Ήδη αυτό έχει συμβεί στη Σρι Λάνκα και είναι πολύ πιθανόν να ακολουθήσουν και άλλες χώρες. Η ίδια η έκθεση των Ηνωμένων Εθνών σημειώνει ότι η κατάσταση αυτή δημιουργεί μεγάλη πιθανότητα «κοινωνικών ταραχών και δυσαρέσκειας» που ήδη επεκτείνεται. Ταυτόχρονα όμως αποτελεί την κλασική μέθοδο εξόδου από την κρίση: μέσω της απαξίωσης και της καταστροφής κεφαλαίου.

Προτού επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε τους λόγους και τα κίνητρα που κρύβονται πίσω από την εισβολή του στρατού της Ρωσίας στην Ουκρανία αλλά και την επιλογή της κυβέρνησης της Ουκρανίας για πόλεμο μέχρις εσχάτων, είναι αναγκαίο να περάσουμε από το επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας στο επίπεδο των εθνικών κοινωνικών σχηματισμών και τη σχέση μεταξύ τους.

Η κατάσταση στη Ρωσία

Αρχικά πρέπει να σημειωθεί ότι η οικονομική ανάκαμψη της Ρωσίας μετά την περίοδο της μετασοβιετικής κατάρρευσης ξεκίνησε το 1999 με την άνοδο του Πούτιν στην εξουσία και τον πόλεμο στην Τσετσενία. Ήταν η ιδεολογία της εθνικής ενότητας απέναντι στον πόλεμο αυτή που του επέτρεψε να κερδίσει τις εκλογές, δεδομένου ότι προηγουμένως του είχε παραδώσει την εξουσία και το χρίσμα ο Γιέλτσιν, η κυβέρνηση του οποίου αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο τεράστια κοινωνική αναταραχή και απεργίες, σε μια κατάσταση όπου το ρούβλι είχε χάσει τα 4/5 της αξίας του και ο αντιπραγματισμός είχε γενικευτεί ως τρόπος οικονομικής συναλλαγής. Η περίοδος της ραγδαίας ανάπτυξης της Ρωσίας που ξεκίνησε τότε (ύψους 7% τον χρόνο) τερματίστηκε απότομα το 2008, μόλις έναν χρόνο μετά την επιστροφή του ΑΕΠ και των πραγματικών μισθών στα επίπεδα της Σοβιετικής Ένωσης.

Σε μεγάλο βαθμό η ανάκαμψη της ρωσικής οικονομίας μετά το 1999 βασίστηκε στην άνοδο της τιμής των εμπορευμάτων του πρωτογενούς τομέα (καύσιμα, μεταλλεύματα και αγροτικά προϊόντα), καθώς και στην τεράστια υποτίμηση του ρουβλιού που έκανε πολύ πιο ανταγωνιστικά τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα, με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν επιχειρήσεις που μπορούσαν να είναι ανταγωνιστικές στη διεθνή αγορά στους τομείς της μεταλλουργίας, της αεροναυπηγικής, της νανοτεχνολογίας, της αυτοκινητοβιομηχανίας, της πυρηνικής ενέργειας και, φυσικά, των εξοπλισμών. Παρ' όλα αυτά, οι εξαγωγές συνεχίζουν ακόμα και σήμερα να βασίζονται στους υδρογονάνθρακες (περίπου 60% των εξαγωγών) ενώ η πολεμική βιομηχανία αντιμετωπίζει προβλήματα υπερπαραγωγής. Το γεγονός

Εικόνα 2. Ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ της Ρωσίας (Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα)

ότι οι εξαγωγές της Ρωσίας συνεχίζουν να βασίζονται κυρίως σε εμπορεύματα του πρωτογενούς τομέα (υδρογονάνθρακες, μέταλλα και δημητριακά) καθιστούν την οικονομία της πιο ευάλωτη στις διακυμάνσεις των τιμών τους στην παγκόσμια αγορά. Επιπρόσθετα, η πλήρης απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων που θεσπίστηκε το 2006 κατέστησε την οικονομία της ιδιαίτερα επιρρεπή στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, με αποτέλεσμα η ύφεση να ανέλθει σε 7,8% το 2009.

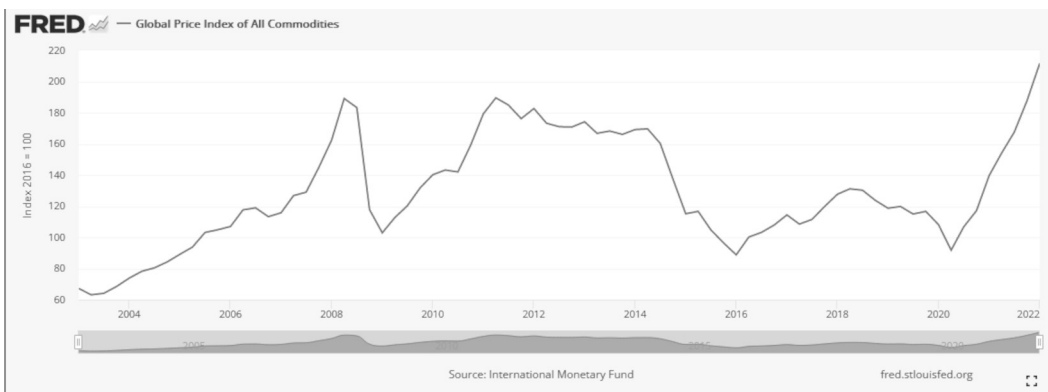
Μετά από μια σύντομη περίοδο ανάκαμψης από το 2010 έως το 2012, η πτώση της τιμής των εμπορευμάτων του πρωτογε-

νούς τομέα από το 2014 έως το 2020 οδήγησε σε νέα στασιμότητα τη ρωσική οικονομία την τελευταία δεκαετία, με χαμηλά ή ακόμα και αρνητικά ποσοστά ανάπτυξης από το 2015 και μετά (βλ. Εικόνα 2 και 3). Το πάγιο κεφάλαιο και η βιομηχανική παραγωγή βρίσκονται ακόμα και σήμερα κάτω από το επίπεδο του 1990 αν εξαιρέσουμε τους υδρογονάνθρακες.⁹

Συνεπώς, τα προηγούμενα χρόνια το εθνικό κεφάλαιο της Ρωσίας και οι πολιτικοί του εκπρόσωποι βρίσκονταν με την πλάτη στον τοίχο. Στο εσωτερικό, οικονομική στασιμότητα, μεγάλες ανισότητες και αυξανόμενη δυσaréσκεια προς την κυβέρνηση του Πούτιν, που εκφράστηκε ακόμα και με μαζικές διαδηλώσεις το 2018 εναντίον της νεοφιλελεύθερης μεταρρύθμισης του συνταξιοδοτικού συστήματος.¹⁰ Στο εξωτερικό, σχετική υποχώρηση της ρωσικής οικονομίας σε σχέση με το καπιταλιστικό Κέντρο, απώλεια προνομιακών αγορών και γεωπολιτικής ισχύος με τη μετακίνηση της Ουκρανίας προς το ευρωατλαντικό μπλοκ, απόπειρα αλλαγής των συσχετισμών μέσω

9. Michael Roberts, «Ukraine: The Economic Consequences of the War», *Brooklyn Rail*, Field Notes Μάρτιος 2022.

10. C. Durand, *ό.π.*

Εικόνα 3. Δείκτης τιμών των εμπορευμάτων του πρωτογενούς τομέα (Πηγή: ΔΝΤ, Ομοσπονδιακή Τράπεζα ΗΠΑ, Παράρτημα St. Louis)

της στρατιωτικής ισχύος στην Κριμαία και το Ντονμπάς και επιβολή οικονομικών κυρώσεων από τη Δύση από το 2014 και μετά.¹¹

11. Όπως αναφέρει το άρθρο της *Internationalist Perspective*, ό.π. «όσο παγκοσμιοποιημένος και αν έχει γίνει ο κόσμος, είναι ένας κόσμος που βασίζεται στον ανταγωνισμό. Εμπορικός ανταγωνισμός που μετατρέπεται σε στρατιωτικό ανταγωνισμό, σε ψυχρό και θερμό πόλεμο, ανάλογα με τις περιστάσεις. Περιστάσεις όπως η απώλεια ισχύος, οι απώλειες ή τα δυνητικά κέρδη στις αγορές, η οικονομική κρίση. [...] Ο Ψυχρός Πόλεμος δεν τελείωσε. Έγινε απλώς μια παύση. [...] Το NATO έφτασε μέχρι τα σύνορα της Ρωσίας, αθετώντας προηγούμενες δεσμεύσεις. Δεκατέσσερις πρώην χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας εντάχθηκαν στην αντιρωσική συμμαχία. Αμερικανικές πυραυλικές βάσεις εγκαταστάθηκαν στην Πολωνία και τη Ρουμανία. Η κατάκτηση της Ουκρανίας ήταν η τελευταία φάση αυτής της επίθεσης. Για το κέρδος, αλλά ακόμη περισσότερο για να αναχαιτιστεί η Ρωσία. Η Ουκρανία μπορεί να μην έχει γίνει ακόμα μέλος του NATO, αλλά έχει ήδη αρχίσει να συνεργάζεται στρατιωτικά με τη Δύση. Η επέκταση του NATO σήμανε μια τεράστια επέκταση της αγοράς για την αμερικανική βιομηχανία όπλων (αλλά και άλλων δυτικών χωρών), δεδομένου ότι τα νέα μέλη υποχρεούνται να προσαρμόσουν το οπλοστάσιό τους στα πρότυπα του NATO. Προκειμένου να ανταποκριθούν σε αυτά τα πρότυπα, οι στρατιωτικές δαπάνες στην Πολωνία αυξήθηκαν κατά 60% από το 2011 έως το 2020 και στην Ουγγαρία κατά 133% από το 2014 έως το 2020. [Επιπλέον, μέσα στις συνθήκες του πολέμου οι ΗΠΑ έχουν βρει την ευκαιρία να προωθήσουν το υδροποιημένο φυσικό αέριο που παράγουν με περιβαλλοντικά καταστροφικό τρόπο (fracking) ενώ ήδη αντιμετώπιζαν ζητήματα υπερπαραγωγής αναζήτητων επιθετικά νέες αγορές]. [...] Ωστόσο, η επέκταση του NATO καθοδηγήθηκε επίσης από τη διαπίστωση ότι η Ρωσία, με τη στρατιωτική της ισχύ και κυρίως με το πυρηνικό της οπλοστάσιο, παραμένει μια δυνητική απειλή για την *rex americana*. Εξακολουθεί να είναι η μόνη χώρα εναντίον της οποίας οι ΗΠΑ δεν μπορούν να διεξάγουν πόλεμο χωρίς να διακινδυνεύουν δυνητικά την ολική τους καταστροφή. [...] Η στρατηγική της Ουάσιγκτον παρέμεινε η ίδια:

Η τεράστια αύξηση στον αριθμό των εμπορευμάτων του πρωτογενούς τομέα από το 2021 και μετά πρόσφερε στη Ρωσία οικονομικά πλεονάσματα ύψους 9% του ΑΕΠ το 2021 που έδωσαν τη δυνατότητα στη ρωσική κυβέρνηση να χρηματοδοτήσει την εισβολή και να μπορεί να διατηρήσει σχετικά σταθερό το νόμισμά της απέναντι σε νέες πιθανές οικονομικές κυρώσεις.¹² Είναι συνεπώς σαφές ότι η κυβέρνηση του Πούτιν έκρινε ότι οι συνθήκες ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για την αντιστροφή της οικονομικής, γεωπολιτικής, πολιτικής και κοινωνικής κρίσης στη Ρωσία μέσω του πολέμου.

Από τη μια μεριά, επιχειρεί για μια ακόμη φορά να εμπεδώσει την εθνική ενότητα, να εξασφαλίσει την υποταγή και να αντιστρέψει την κοινωνική απονομιμοποίηση του καθεστώτος ρίχνοντας την ευθύνη για την επιδείνωση των συνθηκών στον «ξένο εχθρό». Όπως αναφέρει ο Bob Rowthorn, «ο μιλιταρισμός αποτελεί μέθοδο αναδιανομής υπέρ του κεφαλαίου. Όχι μόνο μέσω της αύξησης των δαπανών για τις ένοπλες δυνάμεις αλλά ως μέθοδος πτώσης του βιοτικού επιπέδου και των προσδοκιών και συνεπώς ως γιγαντιαία αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης».¹³

αναχαιτίσει. Να περιορίσει τη Ρωσία και να μειώσει τη σφαίρα επιρροής της, να αποδυναμώσει την ισχύ της χωρίς να έρθει σε άμεση σύγκρουση μαζί της». Πλέον δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί η ιδεολογία περί κομμουνιστικού κινδύνου. Συνεπώς, χρησιμοποιείται η ρητορική περί περιορισμένης δημοκρατίας (δημοκρατορίας), ολιγαρχών και διαφθοράς. Όσον αφορά τους τελευταίους, δεν υπάρχει καμιά μεγάλη διαφορά με τους καπιταλιστές της Δύσης. Απλώς το «μεγάλο έγκλημα» με το οποίο συγκροτήθηκε η καπιταλιστική τάξη είναι πιο πρόσφατο.

12. M. Roberts, ό.π.

13. Bob Rowthorn, «Rosa Luxemburg and the Political Economy of Militarism», *Capitalism, Conflict and Inflation*, 1980.

Από την άλλη μεριά, ο πόλεμος λύνει το πρόβλημα της υπερπαραγωγής της ρωσικής πολεμικής βιομηχανίας και επιχειρεί συνολικά την ανάκαμψη της οικονομικής και γεωπολιτικής ισχύος της χώρας με στρατιωτικά μέσα. Δεν είναι προφανώς αμελητέα η απόπειρα αρπαγής των πλούσιων πλουτοπαραγωγικών πηγών της Ουκρανίας (ορυκτά, φυσικό αέριο, δημητριακά, βιομηχανικές εγκαταστάσεις και φτηνό και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό).

Μέσα στις συνθήκες βαθιάς καπιταλιστικής κρίσης, στις οποίες βρισκόμαστε, η κάθε χώρα επιχειρεί να φορτώσει τη ζημιά στην άλλη.¹⁴ Ο μεμονωμένος καπιταλιστής βιώνει την ύφεση ως μείωση της ζήτησης για τα εμπορεύματά του. Η μεμονωμένη χώρα βιώνει την ύφεση ως μείωση της παραγωγής που προκαλείται από την απουσία αγορών και υπερασπίζεται τον εαυτό της έναντι του ξένου ανταγωνισμού προσπαθώντας να εξασφαλίσει και να μεγεθύνει τη δική της αγορά σε βάρος των άλλων χωρών. Η ανάγκη για εξωτερική επέκταση του κεφαλαίου ώστε να παρεμποδιστεί η εσωτερική του συστολή παίρνει τη μορφή του επιθετικού ιμπεριαλισμού και του ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού. Τα εθνικά κε-

14. Όπως γράφει ο Μαρξ: «Όσο καιρό όλα πάνε καλά, ο ανταγωνισμός δρα στην πράξη σαν αδελφότητα της τάξης των κεφαλαιοκρατών, έτσι που μοιράζονται μεταξύ τους συντροφικά την κοινή λεία, ανάλογα με το μέγεθος της συμμετοχής του καθενός. Από τη στιγμή, όμως, που δεν πρόκειται πια για το μοίρασμα του κέρδους, αλλά για το μοίρασμα της ζημιάς, ο καθένας προσπαθεί να μειώσει, όσο είναι δυνατό, το μερτικό του στη ζημιά και να το φορτώσει στον άλλο. Η ζημιά είναι αναπόφευκτη για το σύνολο της τάξης των κεφαλαιοκρατών. Πόση όμως από τη ζημιά αυτή θα αναλάβει ο καθένας από τους κεφαλαιοκράτες ξεχωριστά, πόσο γενικά θα συμμετάσχει σ' αυτήν, αυτό γίνεται πια ζήτημα δύναμης και πανουργίας, και ο ανταγωνισμός μετατρέπεται τότε σε πάλη εχθρών αδελφών». Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Τρίτος, 1978, σ. 320.

φάλαια ανταγωνίζονται για να αποκτήσουν πρώτες ύλες, προνομιακές αγορές και διεξόδους για εξαγωγή κεφαλαίου· οι κυβερνήσεις αναλαμβάνουν μεγάλα έξοδα για τις στρατιωτικές επεμβάσεις τους, άμεσα ή έμμεσα, για αυτόν τον σκοπό. Τα πληρώνουν με την ελπίδα να πάρουν πολλά περισσότερα. Αυτό μπορεί να αποτύχει και ολόκληρη η πολεμική προσπάθεια να εξυπηρετήσει απλώς ορισμένα ιδιαίτερα συμφέροντα (π.χ. τους παραγωγούς και τους εμπόρους όπλων). Αν ωστόσο πετύχει, τα εν λόγω μη άμεσα παραγωγικά έξοδα θα μετατραπούν σε εργαλείο για την παραγωγή κεφαλαίου. Απέναντι στον κίνδυνο της στασιμότητας, το ρωσικό καπιταλιστικό κράτος επιδιώκει να εξασφαλίσει την εξωτερική του επέκταση. Οι δαπάνες για ιμπεριαλιστικούς σκοπούς μπορούν να καταλήξουν στη δημιουργία συνθηκών για μια επιταχυνόμενη επέκταση του εγχώριου κεφαλαίου.

Σύμφωνα με τον Volodymyr Ischenko,¹⁵ και συμπληρώνοντας τα παραπάνω, μπορεί να δοθεί μια ακόμα πιο συγκεκριμένη ερμηνεία για τις αιτίες της στρατιωτικής εισβολής στην Ουκρανία: «Πιστεύω ότι ο πόλεμος διεξάγεται προς το συμφέρον της ρωσικής άρχουσας τάξης στο σύνολό της. Για να το καταλάβουμε αυτό, πρέπει να αναρωτηθούμε: τι είδους άρχουσα τάξη είναι αυτή; Οι ερευνητές αποκαλούν τα μέλη της “πολιτικούς καπιταλιστές”. Η ρωσική άρχουσα τάξη είναι επιχειρηματίες των οποίων τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα στην αγορά δεν προέρχονται ούτε από την προηγμένη τεχνολογία ούτε από το φτηνό εργατικό δυναμικό, αλλά από τις πολιτικές θέσεις που κατέχουν στο κράτος. Ένα παράδειγμα είναι η διαφθορά ή ο άτυπος έλεγχος

15. Συζήτηση με τον Ilya Matveev, *Russia's War on Ukraine: Imperial Ideology or Class Interest?*, <https://lefteast.org/russias-war-on-ukraine-imperial-ideology-or-class-interest/>

των επιχειρήσεων από τις πολιτικές ελίτ. Εξ ου και η ενασχόληση της ρωσικής ελίτ με την προστασία της εθνικής κυριαρχίας. Αλλωστε, αν βγάξεις χρήματα εκμεταλλεζόμενος τις πολιτικές ευκαιρίες που σου προσφέρει το κράτος, πρέπει να έχεις μονοπωλιακή εξουσία πάνω στο κράτος. Και αυτή η εξουσία μπορεί να απειληθεί, για παράδειγμα, από το υπερεθνικό κεφάλαιο ή από ομάδες με επιρροή στο εσωτερικό της χώρας. Αυτό που λέω είναι ακριβώς σύμφωνο με τη μαρξιστική θεωρία για τον βοναπαρτισμό για την οποία μιλάει ο Έλια. Διότι ο βοναπαρτισμός δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα καθεστώς στο οποίο το κράτος, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε συγκεκριμένες φράξιες του κεφαλαίου, υπερασπίζεται δυναμικά τα συμφέροντα της τάξης των μεγάλων καπιταλιστών στο σύνολό της ενάντια σε απειλές από συγκεκριμένους καπιταλιστές ή συγκεκριμένες φράξιες αυτής της τάξης. Με αυτή την έννοια, συγκεκριμένοι καπιταλιστές χάνουν τώρα κέρδη εξαιτίας του πολέμου, αλλά ο πόλεμος μακροπρόθεσμα εξυπηρετεί τα συμφέροντα της τάξης στο σύνολό της.

Επιπλέον, ο πόλεμος μπορεί να αποσκοπεί στην επίλυση ορισμένων από τα θεμελιώδη προβλήματα του ίδιου του βοναπαρτιστικού καθεστώτος. Πιο συγκεκριμένα, τη διατήρησή του, την αναπαραγωγή του. Πώς μπορεί να εξασφαλιστεί η σταθερότητα αυτού του καθεστώτος; Συνήθως, αυτή η σταθερότητα απειλείται όταν ένας κυβερνήτης αντικαθίσταται από έναν άλλο. Πώς μπορείτε να εγγυηθείτε την προσωποποιημένη εξουσία κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας περιόδου; Ειδικά όταν υπάρχουν διαμαρτυρίες παντού, όπως στη Λευκορωσία ή στο Καζακστάν; Τα καθεστώτα αυτών των χωρών επιβίωσαν χάρη στη βοήθεια του Πούτιν. Αλλά αν τέτοιες διαμαρτυρίες συμβούν στη Ρωσία, ποιος θα σώσει τον Πούτιν και το καθεστώς του; Ο πόλεμος είναι απαραίτητος για να

εξασφαλιστεί η συνέχεια της εξουσίας, ώστε να μην σκοτωθεί ο απερχόμενος από τους ίδιους τους διαδόχους του. Το καθεστώς γίνεται πλέον πιο κατασταλτικό, πιο κινητοποιημένο, πιο ιδεολογικό. Ο πόλεμος αποσκοπεί στην ενίσχυσή του».

Οπωσδήποτε, η κυβέρνηση του Πούτιν παίρνει ένα μεγάλο ρίσκο. Το ενδεχόμενο της στρατιωτικής ήττας και της οικονομικής καταστροφής λόγω των πρωτοφανών κυρώσεων θα είναι απολύτως καταστροφικό για το ρωσικό κεφάλαιο και τους πολιτικούς εκφραστές του. Η γενικευμένη εξαθλίωση και το βαρύ ανθρωπινό κόστος για το ρώσικο προλεταριάτο που μπορεί να επιφέρει η συνέχιση του πολέμου σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί να οδηγήσει στη απονομιμοποίηση της κυβέρνησης Πούτιν και την κοινωνική εξέγερση εναντίον του πολέμου και των καπιταλιστών πολεμοκάπηλων, καθώς θα επιφέρει τη διάψευση της υπόσχεσης της «σταθερότητας» από την οποία αντλεί νομιμοποίηση η κυβέρνηση του Πούτιν.¹⁶

16. Από την άλλη μεριά, οι κυρώσεις είναι πιθανό να οδηγήσουν στην περαιτέρω συγκεντροποίηση και την ταύτιση του ρωσικού κεφαλαίου με τον κρατικό μηχανισμό του Πούτιν. Η έλλειψη πρόσβασης των Ρώσων καπιταλιστών στα περιουσιακά τους στοιχεία εκτός Ρωσίας λόγω των κυρώσεων τους προσδένει πιο βαθιά με τον Πούτιν, γιατί ο πλούτος τους τώρα είναι προσβάσιμος μόνο μέσω των καλών σχέσεων μαζί του. Επίσης, η επιδείνωση των συνθηκών για το προλεταριάτο μπορεί να έχει αντίστοιχη μετάφραση στο εσωτερικό: να αποδώσουν τα δεινά τους στις κυρώσεις των Δυτικών και όχι στην κυβέρνησή τους. Ιστορικά μιλώντας, οι κυρώσεις συχνά δεν οδηγούν στην κοινωνική απονομιμοποίηση του καθεστώτος, αλλά αντίθετα στην ισχυροποίησή του: κλασικό παράδειγμα η Γερμανία του Χίτλερ τη δεκαετία του 1930. Όπως σημειώνει ο Volodymyr Ischenko, ό.π.: «Υπάρχουν ειδικοί που πιστεύουν ότι ο πόλεμος θα έχει τρομερές οικονομικές συνέπειες για τη Ρωσία. Και υπάρχουν άλλοι ειδικοί που πιστεύουν ότι η Ρωσία θα μπορέσει να ξεπεράσει την οι-

Πέραν του κινδύνου της εσωτερικής αποσταθεροποίησης, η σφοδρή απάντηση από την πλευρά του NATO και της Ουκρανίας τόσο σε στρατιωτικό επίπεδο, μέσω της αθρόας αποστολής υπερσύγχρονων οπλικών συστημάτων στην Ουκρανία, της αποστολής δεκάδων χιλιάδων στρατιωτών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της επαναστρατιωτικοποίησης της Γερμανίας, όσο και σε οικονομικό επίπεδο, με πρωτοφανείς κυρώσεις που φτάνουν μέχρι το πάγωμα των αποθεματικών της κεντρικής τράπεζας της Ρωσίας –ένα μέτρο που στο παρελθόν είχε εφαρμοστεί μόνο εναντίον του Αφγανιστάν μετά την κατάληψη της εξουσίας από τους Ταλιμπάν– έχει ξαναφέρει στην ημερήσια διάταξη το ενδεχόμενο ενός πυρηνικού πολέμου ως μια πιθανή εξέλιξη της σύγκρουσης στην Ουκρανία.¹⁷ Το γεγονός ότι μια τέτοια εξέλιξη είναι απολύτως ανορθολογική όχι μόνο από τη σκοπιά των αναγκών και της ζωής της ανθρωπότητας αλλά και από τη σκοπιά της συνολικής αναπαραγωγής του καπιταλιστικού κόσμου δεν μπορεί να μας καθησυχά-

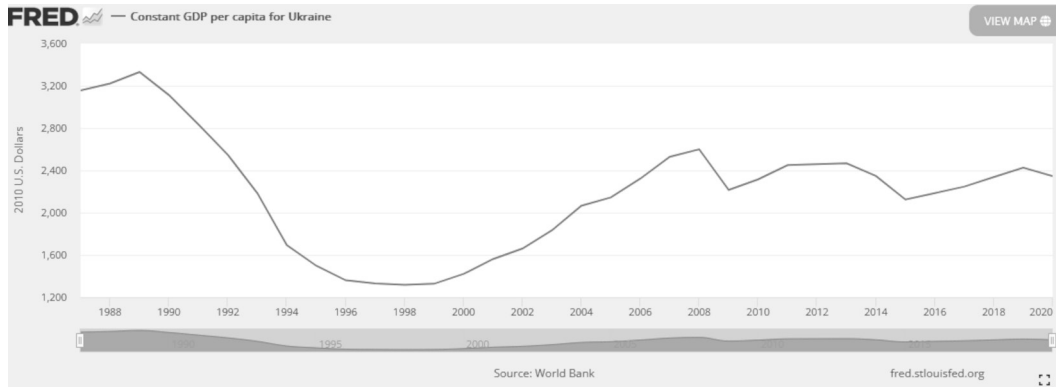
κονομική της εξάρτηση από τη Δύση και τελικά θα γίνει ισχυρότερη. Μέσω της υποκατάστασης των εισαγωγών και του αναπροσανατολισμού των εξαγωγών. Φυσικά, από την άποψη της αποφυγής του ρίσκου, ο πόλεμος είναι παράλογος. Αλλά μήπως το πρόβλημα είναι ότι η αποφυγή του ρίσκου δεν έσωσε ποτέ βοναπαρτιστικά καθεστώτα από την κατάρρευση; Τι γίνεται αν ένα καθεστώς πρέπει να αλλάξει ριζικά την πολιτική, την οικονομία και την κοινωνία προκειμένου να παραμείνει στην εξουσία; Ο πόλεμος είναι μια καλή ευκαιρία για μια τέτοια μεταμόρφωση. Τούτου λεχθέντος, βέβαια, οι λανθασμένοι υπολογισμοί και προβλέψεις, η σαφώς λανθασμένη προσδοκία ότι η Ρωσία θα κατακτήσει γρήγορα την Ουκρανία, μπορεί να εισαγάγει μεγάλη αστάθεια στη διαδικασία εδραίωσης του καθεστώτος και διαδοχής της εξουσίας.

17. Pavlos Roufos, «Solidarity with Ukraine doesn't mean calling for more war», *Jacobin*, Μάρτιος 2022.

ζει. Κανένας καπιταλιστής δεν επιθυμεί τις ζημιές της ύφεσης και όμως ο ασταμάτητος ανταγωνισμός οδηγεί σε κρίση και ύφεση. Με άλλα λόγια, η «ομαλή» συμπεριφορά (η εργαλειακά ορθολογική συμπεριφορά) προκαλεί την «ανωμαλία» της κρίσης. *Δεν μπορεί κανείς να είναι ορθολογικός σε έναν ανορθολογικό κόσμο.* Δεν διαφέρει το ζήτημα στην περίπτωση του πολέμου. Η ασίγαστη ορμή για απόκτηση και διατήρηση της πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας είναι η κατάληξη και το συνολικό αποτέλεσμα της αντικοινωνικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζει την κοινωνική ζωή στον καπιταλισμό. Η αναγνώριση πως ο πόλεμος ίσως αποβεί αυτοκτονία, που δεν είναι μάλιστα ομόφωνη, δεν εξουδετερώνει την τάση προς έναν νέο παγκόσμιο πόλεμο. Αυτοί που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις, με το να λαμβάνουν απλώς τις «σωστές» αποφάσεις όπως αυτές καθορίζονται από τις ιδιαίτερες ανάγκες των χωρών τους και από την ασφάλεια των κοινωνικών τους δομών, είναι πιθανό να καταστρέψουν τόσο τους εαυτούς τους όσο και μεγάλο μέρος της υφηλίου.

Η κατάσταση στην Ουκρανία

Για να δοθεί μια ερμηνεία των πολιτικών εξελίξεων στην Ουκρανία από το 2013 και μετά, είναι αναγκαίο και σε αυτή την περίπτωση να παρουσιαστούν αρχικά και εν τάχει ορισμένα βασικά οικονομικά δεδομένα. Καταρχάς, σε αντίθεση με τη Ρωσία, η Ουκρανία δεν ανέκαμψε ουσιαστικά ποτέ μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Ο πληθυσμός της μειώθηκε από 53 σε 42 εκατομμύρια από το 1990 μέχρι το 2021, ενώ το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της σε σταθερές τιμές μειώθηκε κατά 30% το ίδιο διάστημα! (Βλ. Εικ. 4.) Όπως φαίνεται στο γράφημα, το 1998, το κατά κεφαλήν εισόδημα είχε σχεδόν υποτριπλασια-

Εικόνα 4. Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Ουκρανία 1987-2020. (Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, Ομοσπονδιακή Τράπεζα ΗΠΑ, Παράρτημα St. Louis)

στεί σε σχέση με το 1989. Πρόκειται για μια ακραία κοινωνική καταστροφή χωρίς προηγούμενο. Αν συγκρίνει κανείς την πορεία της ουκρανικής οικονομίας από το 1999 έως το 2008 με την αντίστοιχη της Ρωσίας θα διαπιστώσει μια σχετικά παρόμοια πορεία: ήταν μια περίοδος ανάκαμψης που βασίστηκε στην αυξανόμενη παγκόσμια ζήτηση για τα προϊόντα της βιομηχανίας της Ουκρανίας (κυρίως προϊόντα μεταλλουργίας) λόγω του ανοδικού παγκόσμιου κύκλου και στην αύξηση της εσωτερικής κατανάλωσης μέσω της πιστωτικής επέκτασης (δηλ. της αύξησης του δανεισμού των νοικοκυριών).

Μετά το 2008 η πορεία της οικονομίας της Ουκρανίας ακολούθησε μια εντελώς διαφορετική πορεία. Ήδη από το 2005, μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση», η Ρωσία ασκούσε μεγάλη οικονομική πίεση στην Ουκρανία μέσω της τιμής του φυσικού αερίου, η οποία αποτελεί μεγάλο παράγοντα κόστους για την ουκρανική βιομηχανία.¹⁸ Η εν λόγω οικονομική πίεση αποτελούσε ένα πρώτο οικονομικό μέτρο αποτροπής της προσέγγισης της Ουκρανίας με το ευρωπαϊκό μπλοκ. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 μετατράπηκε στην Ουκρανία σε κρίση του κρατικού χρέους, λόγω της μείωσης των εξαγωγών, η οποία οδήγησε σε

τραπεζική κρίση. Για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους η κυβέρνηση της Ουκρανίας έλαβε δάνειο ύψους 16,4 δισ. δολαρίων στα τέλη του 2008 από το ΔΝΤ με όρο την επιβολή ενός «προγράμματος σταθεροποίησης», δηλαδή αφαίμαξης των προλεταρίων (υποτίμηση του νομίσματος, κατάργηση της επιδότησης και αύξηση της τιμής της ενέργειας, μείωση των φόρων και επέκταση της φορολογικής βάσης, μη υλοποίηση της υπεσχημένης αύξησης του κατώτατου μισθού, συγκράτηση των μισθών στον δημόσιο τομέα και των συντάξεων κ.λπ.).

Το 2012 σημειώθηκε νέα αύξηση του εμπορικού ελλείμματος της Ουκρανίας λόγω της μείωσης των εξαγωγών της μεταλλουργίας και των χαμηλών τιμών, ενώ το 2013 έπρεπε να αποπληρώσει το ΔΝΤ.¹⁹ Η οικονομική κατάσταση της Ουκρανίας χειροτέρευσε ακόμα περισσότερο το 2013 όταν η Ρωσία απαγόρευσε την εισαγωγή αγαθών από αυτήν γονατίζοντας τη βιομηχανία της. Στόχος της Ρωσίας ήταν να μπλοκάρει την υπογραφή μιας εμπορικής συμφωνίας μεταξύ Ουκρανίας και ΕΕ. Δεδομένου ότι το 25% των εξαγωγών της Ουκρανίας κατευθύνονταν προς τη Ρωσία, ο τότε πρόεδρος Γιανουκόβιτς αναγκάστη-

18. Russia-Ukraine gas disputes, *Wikipedia*.

19. IMF Country Report No. 14/106, *IMF*, Απρίλιος 2014.

κε να μην την υπογράψει.²⁰ Αυτό έδωσε το έναυσμα για την εξέγερση του Μαϊντάν, την πτώση του Πανουκόβιτς, την άνοδο του Ποροσένκο στην εξουσία και στη συνέχεια την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία και την απόσχιση των επαρχιών στο Ντονέτσκ και στο Λουχάνσκ.²¹

Η σύγκρουση με τη Ρωσία και τους φιλορώσους αυτονομιστές είχε σαν αποτέλεσμα τη συνολική διακοπή των εμπορικών σχέσεων με τη Ρωσία, που με τη σειρά της επέφερε τεράστια ύφεση το 2014 και το 2015 (-6,5 και -9,8% αντίστοιχα). Η Ουκρανία απέφυγε την απόλυτη οικονομική κατάρρευση μέσω της παύσης πληρωμών του χρέους προς τη Ρωσία, ενός χρέους που δεν αποπλήρωσε ποτέ, καθώς και ενός νέου δανείου από το ΔΝΤ ύψους 17,5 δισ. δολαρίων, το οποίο συνοδεύτηκε από ένα ακόμα σκληρότερο πρόγραμμα λιτότητας και ιδιωτικοποιήσεων το οποίο προέβλεπε τα εξής: αύξηση ορίων συνταξιοδότησης, διακοπή επιδομάτων καυσίμων, πώληση αγροτικών και δασικών εκτάσεων, πάγωμα του ελάχιστου μισθού και παύση αναπροσαρμογής του βάσει του κόστους ζωής, μείωση επιδο-

20. Όπως αναφέρει ο Π. Ρούφος, *ό.π.*, η συμφωνία με την ΕΕ περιλάμβανε ούτως ή άλλως εξωφρενικούς όρους που έκαναν πολύ δύσκολη την αποδοχή της: «Ενώ “προσέφερε” στην Ουκρανία το πενιχρό ποσό των 610 εκατομμυρίων ευρώ (όπως σημειώνει ο Adam Tooze, “υπάρχουν Ουκρανοί ολιγάρχες με προσωπικές περιουσίες μεγαλύτερες από αυτό”), απαιτούσε τεράστιες περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, 40% αύξηση στους λογαριασμούς φυσικού αερίου και την επιβολή εμπορικών κυρώσεων στη Ρωσία, οι επιπτώσεις των οποίων σύμφωνα με αισιόδοξους υπολογισμούς θα ανέρχονταν σε 3 δισεκατομμύρια δολάρια *ετησίως*».

21. Να σημειώσουμε ότι στην περιοχή του Ντονέτσκ και του Λουχάνσκ εδράζεται η παραγωγή σχεδόν του 16% του ΑΕΠ της Ουκρανίας. Βλ. Robert Kirchner, Ricardo Giucci, «The Economy of Donbas in Figures», *Institute for Economic Research and Policy Consulting*, Ιούνιος 2014.

μάτων πρόνοιας και συντάξεων μέσω της διακοπής της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, μείωση των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, αύξηση του ορίου των υπερωριών, εντατικοποίηση της επιτήρησης στους χώρους εργασίας, μεγάλη αύξηση των τιμών των υπηρεσιών κοινής ωφελείας, μορατόριουμ στους ελέγχους της επιθεώρησης εργασίας, μείωση των εισφορών, μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων, κλείσιμο εκατοντάδων (332) νοσοκομείων, απόλυση 50.000 γιατρών, μείωση της χρηματοδότησης της ανώτατης εκπαίδευσης και των πολιτιστικών οργανισμών, κόψιμο των επιδομάτων γέννας και παιδικής μέριμνας.²² Το ΔΝΤ ζήτησε επίσης από την κυβέρνηση να μην κάνει καμία αύξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων ως «αντιπληθωριστικό μέτρο». Τέλος, «συνέστησε» την «απελευθέρωση» της αγοράς γης, η οποία κρίθηκε ως «πολύ κατακερματισμένη» (καθώς 14% του πληθυσμού είναι ακόμα μικροϊδιοκτήτες αγρότες), ώστε να «προωθηθεί η ανάπτυξη» (δηλαδή η καπιταλιστική ιδιοκτησία και συσσώρευση).

Στη βάση όλων αυτών, οι πραγματικοί μισθοί δεν έχουν αυξηθεί στην Ουκρανία εδώ και 12 χρόνια ενώ οι τιμές έχουν αυξηθεί κατακόρυφα. Οι κοινωνικές δαπάνες, δηλαδή ο κοινωνικός μισθός, μειώθηκαν από 20% του προϋπολογισμού το 2014 σε 13% σήμερα. Η τεράστια πλειοψηφία του πληθυσμού είναι φτωχή και θα γίνει ακόμα φτωχότερη από τον πόλεμο. Οι λεγόμενοι «ολιγάρχες», δηλαδή οι Ουκρανοί καπιταλιστές, έχουν συσσωρεύσει από το 2014 ακόμα περισσότερο πλούτο καθώς η οικονομική ανισότητα έχει αυξηθεί, η οποία μάλιστα υποεκτιμάται αφού ένα πολύ με-

22. Andrea Peters, «Impoverishing Ukraine: What the US and the EU have been doing to the country for the past 30 years», *World Socialist Web Site*, 23 Μαρτίου 2022.

γάλο μέρος του πλούτου αποκρύπτεται σε offshore φορολογικούς παραδείσους.

Δεν είναι παράξενο λοιπόν που πριν από τον πόλεμο σύμφωνα με σφυγμομετρήσεις 70% του πληθυσμού ήταν εξαγριωμένο με την αύξηση της ανισότητας, 58% με την απώλεια θέσεων εργασίας (με ποσοστό ανεργίας 10% παρά τη μαζική μεταναστευτική έξοδο από τη χώρα) και 54% με την ανάμειξη της Δύσης στη διακυβέρνηση της Ουκρανίας.²³ Σύμφωνα με την έκθεση «World Happiness Report» των Ηνωμένων Εθνών, η Ουκρανία καταλαμβάνει την 110^η θέση σε σύνολο 149 χωρών ως προς την ικανοποίηση των ανθρώπων από τη ζωή τους, μια θέση κάτω ακόμα και από τις πολύ φτωχές χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής.

Το πολιτικό σκηνικό στην Ουκρανία μετά το Μαϊντάν και η εθνικιστική ριζοσπαστικοποίηση

Η εξέγερση του Μαϊντάν δεν οδήγησε σε καμία αλλαγή της ταξικής δομής της Ουκρανίας ούτε είχε κάποιο ταξικό περιεχόμενο. Όπως εύστοχα αναφέρει ο Volodymyr Ishchenko,²⁴ στη συνέντευξη του οποίου βασίζονται οι επόμενες δύο ενότητες, αποτέλεσε έκφραση μιας κρίσης πολιτικής αντιπροσώπευσης, την οποία και αναπαρήγαγε. Πέραν του ανοργάνωτου κόσμου που συμμετείχε, ο οποίος ήταν σαφώς υπέρ της προσέγγισης με το ευρωπαϊκό μπλοκ με την ελπίδα ότι η Ουκρανία θα ακολουθούσε, μετά το αρχικό «σοκ», μια πορεία καπιταλιστικής ανάπτυξης παρόμοια με αυτή της Πολωνίας, η μία από τις δύο οργανωμένες δυνάμεις που συμμετείχαν ήταν ένα σύνολο από ΜΚΟ και οργανισμούς μέσων ενημέρωσης που λειτουργούσαν πε-

23. Michael Roberts, *ό.π.*

24. Volodymyr Ishchenko, «Towards the abyss», *New Left Review* 133/134, Ιαν. - Απρ. 2022.

ρισσότερο σαν επιχειρήσεις παρά σαν συλλογικότητες αγώνα και οι οποίες λάμβαναν γενναίες δωρεές από τη Δύση. Οι οργανώσεις αυτές δημιούργησαν την εικόνα μιας υποτιθέμενης δημοκρατικής επανάστασης ενάντια σε μια (όντως) αυταρχική κυβέρνηση. Η δεύτερη οργανωμένη δύναμη ήταν οι ακροδεξιές ομάδες που ήταν καλά οργανωμένες και είχαν ισχυρή παρουσία στις διαδηλώσεις. Καθώς το ουκρανικό κράτος αποδυναμώθηκε και έχασε το μονοπώλιο της βίας λόγω της εξέγερσης αλλά και της προσάρτησης της Κριμαίας και της αποσχιστικής εξέγερσης στο Ντονμπάς, οι ακροδεξιές ομάδες ήρθαν να καλύψουν το κενό που δημιουργήθηκε και ανέλαβαν αστυνομικές και στρατιωτικές λειτουργίες του κράτους.

Οι ηττημένοι της εξέγερσης ήταν συγκεκριμένα κόμματα και «ολιγάρχες». Βέβαια, οι εν λόγω καπιταλιστές δεν άργησαν να αναδιοργανωθούν και να διατηρηθούν στη λίστα του Forbes, συνεχίζοντας να ελέγχουν κεντρικούς τομείς της ουκρανικής οικονομίας. Επίσης, στους ηττημένους της εξέγερσης περιλαμβάνεται το Κομμουνιστικό Κόμμα Ουκρανίας καθώς και η αριστερά γενικά (πολιτικές οργανώσεις που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι φίλα προσκείμενες στη Ρωσία). Το ΚΚΟ απαγορεύτηκε το 2015 στη βάση των νόμων περί «αποκομμουνιστικοποίησης» που επέβαλε η κυβέρνηση Ποροσένκο. Το 2012 είχε λάβει το 13% των ψήφων. Το 2014 δεν μπήκε στο κοινοβούλιο λόγω της απώλειας της Κριμαίας και του Ντονμπάς όπου ήταν και πιο ισχυρό.

Μια αλλαγή που επέφερε το Μαϊντάν ήταν η επαναφορά του κοινοβουλευτικού έναντι του προεδρικού μοντέλου δημοκρατίας. Ο Πανουκόβιτς είχε εγκαθιδρύσει προεδρικό μοντέλο δημοκρατίας όταν εκλέχθηκε το 2010, εγκαταλείποντας

το κοινοβουλευτικό μοντέλο που λειτουργούσε μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση». Το 2014, μετά την πτώση του, υποτίθεται ότι ο πρόεδρος αποδυναμώθηκε και ότι ενισχύθηκε το κοινοβούλιο. Παρ' όλα αυτά δεν άλλαξε το σύστημα της νεο-πατρωνίας, όπως ονομάζεται στις μετασοβιετικές σπουδές: δηλαδή τα άτυπα δίκτυα/οι φατρίες πατρώνων-πελατών που κυριαρχούν στην πολιτική. Τον Οκτώβριο του 2014 μπήκαν στο κοινοβούλιο πέντε κόμματα υπέρ του Μαϊντάν και εκλέχθηκε πρόεδρος ο Ποροσένκο. Τα κόμματα αυτά είχαν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία αλλά σύντομα ο συνασπισμός άρχισε να καταρρέει. Ο Ποροσένκο δεν ήθελε να πάει σε εκλογές γιατί το κόμμα του θα έχανε δυνάμεις. Οπότε η κυβέρνηση στηριζόταν σε μια συγκυριακή πλειοψηφία και κάθε φορά έπρεπε να εξασφαλιστούν οι ψήφοι.

Στο πολιτικό πεδίο δεν υπάρχει κάποια ισχυρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ των ακροδεξιών ομάδων και των υποστηριζόμενων από τη Δύση φιλελεύθερων ΜΚΟ. Συναντήθηκαν στο Μαϊντάν πάνω στον αντικομμουνισμό τους, καθώς και πάνω στη ρητορική της «εναντίωσης στη διαφθορά» – έναν λόγο που προωθείται ακόμα και από το ΔΝΤ και που ταιριάζει άψογα με την ακροδεξιά εθνικιστική ιδεολογία. Ταυτόχρονα, επειδή υπάρχουν πολλές αντιμαχόμενες φατρίες «ολιγαρχών» και η κατηγορία της «εθνοπροδοσίας» και του «φιλορωσισμού» χρησιμοποιείται συχνά στις μεταξύ τους διαμάχες, είναι αναγκασμένοι να υιοθετούν την εθνικιστική ατζέντα, χωρίς απαραίτητα να είναι πεισμένοι ιδεολόγοι εθνικιστές.²⁵

25. Για παράδειγμα, η Τιμοσένκο και ο ίδιος ο Ζελένσκι έχουν κατηγορηθεί ως «φιλωρώσοι» και «εθνοπροδότες». Βλ. και το άρθρο, Volodymyr Ishchenko, «Nationalist Radicalization Trends in Post-Euromaidan Ukraine», *ponars Eurasia*, Policy Memo 529, Μάιος 2018.

Αυτή η συνθήκη επέτρεψε μια διαδικασία εθνικιστικής ριζοσπαστικοποίησης, που χρησιμοποιήθηκε από τους πατρωνες-καπιταλιστές για να καλυφθεί η απουσία οποιουδήποτε μετασχηματισμού και βελτίωσης μετά το Μαϊντάν. Η κακή εκλογική επίδοση των ακροδεξιών κομμάτων δείχνει ότι δεν είναι σε θέση να ανταγωνιστούν κομματικούς μηχανισμούς που έχουν από πίσω τους χρήματα «ολιγαρχών» και τα ΜΜΕ. Πόσο μάλλον που ο εθνικιστικός τους λόγος υιοθετήθηκε από τα υποτιθέμενα κεντρώα κόμματα των ολιγαρχών. Ωστόσο, η συνηθισμένη εστίαση στις κακές εκλογικές επιδόσεις της ακροδεξιάς ως απόδειξη της μικρής βαρύτητάς της στην Ουκρανία, παραβλέπει την αναπτυσσόμενη και πρωτοφανή εξωκοινοβουλευτική ισχύ της: έχει εισχωρήσει στις ανώτερες θέσεις των σωμάτων ασφαλείας, έχει σχηματίσει ημιαυτόνομες μονάδες εντός των δυνάμεων ασφαλείας και του στρατού και έχει ισχυροποιήσει τη θέση της και τη νομιμοποίησή της στην κοινωνία των πολιτών έχοντας κεντρικό ρόλο σε δίκτυα βετεράνων, εθελοντών και ακτιβιστών. Η διαπόμπευση και το λιντσάρισμα, λόγου χάρη, όσων κατηγορούνται για το αδίκημα της λεηλασίας κατά τη διάρκεια του πολέμου, συχνά επειδή απλώς παίρνουν είδη πρώτης ανάγκης, ακολουθεί πρακτικές εξευτελισμού «βασανιστών ζώων» και «παιδόφιλων» που σκηνοθετούνταν πριν τον πόλεμο από το Αζόφ και άλλες ακροδεξιές οργανώσεις (όπως και λιντσαρίσματα Ρομά). Η λογική της τιμωρίας και του κυνηγιού των «θυτών» έχει βρει ευήκοα ώτα σε κόσμο της πανκ υποκουλτούρας, σε αριστερούς-φιλελεύθερους υποστηρικτές των δικαιωμάτων των ζώων κ.ο.κ.²⁶

26. Denys Gorbach και Oles Petik, «The rise of Azov», *OpenDemocracy*, 15 Φεβρουαρίου 2016.

Η συμφωνία του Μινσκ στην οποία σύρθηκε ο Ποροσένκο –ο οποίος είχε εκλεγεί με σύνθημα την ειρήνη αλλά δεν το τήρησε, αντιθέτως εντατικοποίησε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις με αποτέλεσμα την καλυμμένη επέμβαση της Ρωσίας– θεωρήθηκε κάτι που επιβλήθηκε διά της βίας από τη Ρωσία και η ακροδεξιά αντέδρασε στην υλοποίησή της ακόμα και δια της τρομοκρατίας, με τη ρίψη χειροβομβίδας που σκότωσε 4 αστυνομικούς και τραυμάτισε 100.²⁷

Μετά το 2014, η κατηγορία του «φιλορώσου» επεκτάθηκε και δεν στρεφόταν μόνο εναντίον όσων υποστήριζαν την ένταξη στο μπλοκ της Ρωσίας αλλά και εναντίον όσων υποστήριζαν το καθεστώς της αδέσμευτης χώρας, έβλεπαν με σκεπτικισμό το Μαϊντάν ή αντιτίθεντο στην «αποκομμουνιστικοποίηση» ή τους περιορισμούς στη χρήση της ρωσικής γλώσσας. Θέσεις που μπορεί να υποστηρίζονταν ακόμα και από την πλειοψηφία των Ουκρανών τσουβαλιάστηκαν και δέχτηκαν επίθεση μέσω στιγματισμού ή ακόμα και φυσικής βίας από τους εθνικιστές. Πάνω σε αυτή τη βάση προχώρησαν και οι κυρώσεις στα αντιπολιτευτικά ΜΜΕ και σε ορισμένους πολιτικούς μερικούς μήνες πριν τη ρωσική εισβολή. Εκτός από την αριστερά, η άκρα δεξιά στοχοποίησε επίσης τους Ρομά, το φεμινιστικό κίνημα και τη ΔΟΑΤΚΙ κοινότητα. Όσοι εντάσσονταν στην αριστερά είχαν ουσιαστικά αναγκαστεί να λειτουργούν υπόγεια.

Η ατζέντα της ακροδεξιάς επί της ουσίας κυριάρχησε στον δημόσιο λόγο και την κυβερνητική πολιτική μετά το 2014 – μια ατζέντα που προϋπήρχε του Μαϊντάν: αποκομμουνιστικοποίηση, απαγόρευση της

διδασκαλίας των ρωσικών στα σχολεία, ενίσχυση μιας εθνικιστικής ιστορικής αφήγησης, Ουκρανοποίηση, περιορισμοί στα ρωσικά πολιτιστικά προϊόντα, δημιουργία της Αυτοκέφαλής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας. Τα παραπάνω υποστηρίζονταν κατά βάση από την ενεργό μειοψηφία της κοινωνίας που συμμετείχε στο Μαϊντάν. Η πλειοψηφία ήταν μάλλον παθητικά εναντίον τους.

Η άνοδος του Ζελένσκι

Ο Ζελένσκι εκλέχτηκε λαμβάνοντας αρχικά θέση ενάντια στην εθνικιστική ατζέντα και σε αυτή τη βάση έλαβε το 75% των ψήφων. Προχώρησε αρχικά σε εκεχειρία με τη Ρωσία, που διήρκεσε σχετικά μεγάλο διάστημα, σε ανταλλαγή αιχμαλώτων και φάνηκε ότι είχε αρχίσει να κινείται προς την υλοποίηση της συμφωνίας του Μινσκ. Το Τάγμα του Αζόφ και άλλες ακροδεξιές ομάδες δεν υπάκουαν στις εντολές για απεμπλοκή στο Ντονμπάς και απειλούσαν διαρκώς να δολοφονήσουν τον Ζελένσκι. Ταυτόχρονα, μόνο το 25% του κόσμου ήταν ενεργά ενάντια στη συμφωνία του Μινσκ.

Πολύ σύντομα, και δεδομένου ότι δεν είχε από πίσω του κάποια πολιτικά οργανωμένη νέα δύναμη, κινήθηκε προς την σφαίρα επιρροής των φατριών των «ολιγαρχών», των εθνικιστών, των φιλελεύθερων ΜΚΟ και των δυτικών κυβερνήσεων. Έφτασε να επιβάλει κυρώσεις στα πιο «φιλορωσικά» πολιτικά κόμματα και ΜΜΕ, που έπαιζαν και τον ρόλο του διαμεσολαβητή στις συνομιλίες με τη Ρωσία. Αυτή η διαδικασία πλήρους εξοβελισμού της ρωσικής επιρροής από την εγχώρια πολιτική της Ουκρανίας θεωρείται ότι αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες για την απόφαση του Πούτιν να εισβάλλει, πόσο μάλλον που η κυβέρνηση του απερχόμενου

27. Graham Stack, «Ukraine investigates nationalists over Maidan shootings», *bne INTELLINEWS*, 12 Οκτωβρίου 2015, <https://www.bne.eu/ukraine-investigates-nationalists-over-maidan-shootings-500447418/>

προέδρου Ποροσένκο πέρασε το 2019 στο Σύνταγμα της Ουκρανίας την ένταξη της χώρας στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ.

Η πτώση της δημοτικότητας του Ζελένσκι και η απώλεια της ισχύος του τον οδήγησε επί της ουσίας να κλείσει όλα τα ΜΜΕ της αντιπολίτευσης μέχρι τις αρχές του 2022. Ήρθε επίσης σε σύγκρουση με τη φατρία του Αχμέτοφ που δεν είναι φιλορωσική. Έτσι, πριν τον πόλεμο βρισκόταν ουσιαστικά στην γωνία. Μετά το ξέσπασμα του πολέμου αυτή η κατάσταση άλλαξε πλήρως, καθώς εκμεταλλεύτηκε τη συγκυρία για να ανεβάσει τη δημοφιλία του. Η εισβολή της Ρωσίας νομιμοποίησε πλήρως, όπως ήταν αναμενόμενο, την εθνικιστική ακροδεξιά ριζοσπαστικοποίηση. Συνεχίζει βέβαια να υπάρχει κόσμος στην Ουκρανία που δεν είναι διατεθειμένος να πεθάνει για την ψευδή κοινότητα της πατρίδας και που δεν παρασύρεται από τις απάνθρωπες ηρωικές αφηγήσεις των εθνικιστών, όπως δείχνει ο σημαντικός αριθμός λιποταξιών,²⁸ η φυγή του κόσμου που έχει τη δυνατότητα από τις εμπόλεμες ζώνες²⁹ και, εντελώς μει-

οψηφικά, η ύπαρξη κόσμου που αντιλαμβάνεται ότι οι προλετάριοι στη Ρωσία και την Ουκρανία έχουν τα ίδια προβλήματα και τον ίδιο εχθρό: το κεφάλαιο και τους πολιτικούς του εκφραστές.³⁰

11 Ιουλίου 2022

28. Μέχρι τον Μάιο του 2022 καταγράφηκαν στην Ουκρανία πάνω από 2500 διώξεις λιποτακτών, φυγόστρατων και ανυπότακτων ενώ 3.300 άνδρες είχαν συλληφθεί ενώ προσπαθούσαν να φύγουν από τη χώρα (στοιχεία της οργάνωσης *International Support of Conscientious Objectors and Deserters* στις διευθύνσεις <https://de.connection-ev.org/article-3585> και <https://de.connection-ev.org/article-3594>). Στη Ρωσία μέχρι τις 23 Ιουνίου 2022 είχαν συλληφθεί 16.309 άτομα για αντιπολεμική δράση).

29. Πρόσφατα ο ουκρανικός στρατός εισήγαγε έναν νέο κανόνα σύμφωνα με τον οποίο οι άνδρες στρατευσίμης ηλικίας δεν μπορούν να εγκαταλείψουν την περιοχή διαμονής τους χωρίς στρατιωτική άδεια. Μετά από θύελλα αντιδράσεων, ο Ζελένσκι παρενέβη ακυρώνοντας το μέτρο, προκειμένου να κατευνάσει την αναταραχή και να ενισχύσει, για άλλη μια φορά, τη δημοτικότητά του ([\[miscze-prozhyvannya-cholovikam-pid-chasvijny/\]\(https://miscze-prozhyvannya-cholovikam-pid-chasvijny/\) και <https://kievvlst.com.ua/news/poryadok-yakij-regulyue-peremishhennya-gromadyan-v-umovah-voennogo-stanu-budenzminenzaluzhnij>\).](https://vikna.tv/dlia-tebe/pidtvrdzhenozaboronu-zalyshaty-</p></div><div data-bbox=)

30. Όπως π.χ. ο σύντροφος Andrew, του οποίου οι συνεντεύξεις περιλαμβάνονται στο παρόν τεύχος, ή οι Ουκρανές γυναίκες που αγωνίζονται ενάντια στην επιστράτευση των συντρόφων και των αδελφών τους: <https://www.youtube.com/watch?v=c88EMcR5a2Y>.